

La devoció a les imatges brunes a Catalunya.

La Mare de Déu de Montserrat

W. A. Christian Jr.
Traducció de l'anglès: Núria Martí

L'autor ens ofereix un seguit de reflexions sobre el color de les imatges, el seu simbolisme i el conjunt de vivències i sentiments que afavoreixen o dificulten la identificació amb la Verge de Montserrat.

The author offers us a series of reflections on the color of the images, their symbolism, and the ensemble of habits and feelings that contribute to or impede identification with the Virgin of Montserrat.

Les imatges marianes amb un color de pell més fosc que el de la majoria dels seus devots es poden trobar a les parts centrals i meridionals de França, Itàlia i Espanya. És en aquestes regions on també es veneren els crucifixos de color fosc. Ilene Forsyth, en el seu acurat estudi sobre les primeres marededéus franceses, no va poder evidenciar l'existència d'imatges brunes abans del segle XVI. De manera semblant a altres historiadors d'art, va suggerir que els devots es van acostumar a les imatges ennegrides amb sutge i que aquestes, de fet, es pintaven eventualment per satisfer aquest gust.¹ Altres escriptors atribueixen la tonalitat fosca de les imatges marianes al sincretisme entre la devoció pre-cristiana i les deesses de la fertilitat com Matres, Isis, Cíbele i Demèter.² Hom ha afirmat que les imatges més fosques daten dels segles XI i XII, que tenen un mateix estil i unes mateixes dimensions,³ que els seus devots les consideren especialment poderoses, que es troben localitzades al llarg de determinades rutes de pelegrinatge i que fins i tot personifiquen un coneixement esotèric relacionat amb l'alquímia medieval.⁴ Aquests interrogants sobre els seus orígens han motivat el principal i, de fet, únic focus d'estudi de les marededéus brunes a Europa.

Segurament ens és més fàcil conèixer la subsegüent història d'aquestes imatges i la mena de devoció que provoquen. Deixant-ne de banda l'origen, ens podem preguntar si la devoció que se'ls té és d'alguna manera diferent de la de les imatges de tonalitat més clara i, en qualsevol dels casos, en què consisteix aquesta devoció. Consideraré aquestes qüestions sobre les imatges marianes de Catalunya a partir del 1657 fins ara, i en particular sobre la de la Moreneta, la Mare de Déu de Montserrat.

És molt possible que la proporció de marededéus brunes hagi estat més elevada a Catalunya que a qualsevol altre lloc d'igual extensió de l'Europa occidental. Quan el pare dominic Narcís Camós, cap al 1650, va esmerçar uns quants anys de la seva vida a visitar els santuaris marians de Catalunya, va anotar per a cadascun d'ells una descripció molt acurada de la seva imatge, de la llegenda del santuari, de la localització i de la

procedència de la gent que el visitava. El seu llibre, *Jardín de María*, n'és una mostra fidedigna.⁵ En citar un document, ho fa correctament, separant els rumors dels fets confirmats, i té molt en compte de dir quan no va visitar personalment el santuari. De tot això ens n'ha quedat un enregistrament molt especial de les característiques dels santuaris venerats a les zones rurals, i totes elles virtualment observades per la mateixa persona. D'un total de 142 imatges descrites detalladament, localitzades al que avui dia és Catalunya,⁶ en fa una tria d'una mica més d'una de cada quatre que qualifica de *morenita* (crec que vol dir marró), *morena* (sembla voler dir marró fosc), *muy morena* (un marró molt fosc), o *negra*.

Els colors de les imatges de marededéus catalanes anotats pel pare Camós el 1657 són:

4 blanco

3 colorada, rostro, labios

4 pintades de nou

92 malgrat que es descriu la imatge, no se n'anomena el color

103 el total de les presumiblement no brunes

24 *morenita*

7 *morena*

3 *muy morena*

3 *negra*

2 s'utilitzen altres noms, molt fosc

39 el total d'aquestes brunes

Què és el que diferencia, si és que es pot distingir, les imatges fosques de les altres, probablement menys fosques? Aquí ens és d'utilitat distingir les imatges de color marró més fosc i les negres de les d'un color marró més clar, imatges *morenita*, i aquestes, al seu torn, de les imatges més clares.

Les imatges de color marró més fosc acostumen a ser sedents més que a estar dempeus (tret indicatiu de la seva època, ja que les imatges dempeus van predominar a partir del segle XIV);⁷ són de fusta més que de pedra, marbre o fang,⁸ i és menys probable que fossin descrites pel pare Camós com a «alegre» o «risueña».⁹ Tots aquests factors concorden amb el fet que pertanyen als primers tipus d'imatges amb «tron de saviesa», on la Mare, força inexpressiva, no constitueix tant la figura central com la de l'Infant que presenta.

Els meus agraïments a Josefa Martínez Berriel, William Christian Sr., la Biblioteca Mariana de la Universitat de Dayton i Br. William Fackovec, mossèn Jordi Fort i Gaudí, Francesc Ribes, Mª Teresa Valls, Ignasi Terradas, Oriol Cardús, Dom Cebrià Baraut, Dom Jordi Molas, Dom Jordi Castanyer, Magí Hortal, i al sacerdot de la rectoria de Fuencaliente (Ciudad Real).

1. Ilene H. Forsyth. *The Throne of Wisdom; Wood Sculptures of the Madonna in Romanesque France*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1972, pàg. 20-22; Anselm M. Albareda. *Història de Montserrat*. Rev. ed. (Montserrat, 1974) 121; Fortià Solà, *Història de Núria*. Barcelona: Estel, 1952, pàg. 106-107.

2. Aquesta és la tesi de Marie Durand-Lefebvre, *Étude sur l'origine des Vierges Noires*. Paris, G. Durassié, 1937; E. Saillens, *Nos Vierges Noires, leurs origines*. Paris: Les Éditions Universelles, 1945; Leonard W. Moss and Stephen C. Cappannari. «The Black Madonna: An Example of Culture Borrowing». A: *The Scientific Monthly* (June 1953), pàg. 319-324; i Mathias Delcor, *Les Vierges romanes de Cerdagne et Conflent dans l'Histoire et dans l'Art*. Barcelona: Dalmau, 1970. Stephen Sharbrough no es va limitar a les imatges fosques, sinó que també investigà el simbolisme iconogràfic de les *Matres* i de les imatges marianes en la seva tesi no publicada, *The Cult of the Mother in Europe: The Transformation of the Symbolism of Woman*. Los Angeles: University of California. Depart. of History, 1977.

3. Antoni Noguera i Mass. *Mare-de-déus romàniques de les terres gironines*. Barcelona: Artestudi, 1977, pàg. 105-112.

4. Jacques Huynen. *L'énigme des Vierges Noires*. Paris, Éditions Robert Laffont, 1972. La idea que a tot Europa, els santuaris d'imatges més fosques tenen més poder d'atracció, rep un cert suport en el llibre de M. L. i S. Nolan. *Christian Pilgrimage in Western Europe*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1989.

5. Narciso Camós. *Jardín de María plantado en el principado de Cataluña*. Barcelona: Iayme Plantada, 1657.

6. He suprimit les de la diòcesi d'Elna, que actualment pertany a França.

7. Imatges descrites pel pare Camós: color i positura.

8. Imatges descrites pel pare Camós: color i material.

9. Imatges descrites pel pare Camós: color i actitud.

No obstant això, hi havia (i hi ha) moltes imatges de tonalitat clara amb tron de saviesa, i el pare Camós no va assumir que la imatge hagués de ser fosca per ser vella.

Les imatges *morenita*, a diferència de les altres, acostumen a estar dempeus i a ser elaborades no de fusta, sinó especialment de marbre o alabastre.

En altres aspectes les imatges brunes són com les clares, i probablement referides de la mateixa manera pel pare Camós com a «devota», no més «grave» i no menys «hermosa» o «afable». Camós dirà que una Mare de Déu és «morena y hermosa», i només una vegada diu «morena pero hermosa». El text següent és la seva descripció de la imatge de Núria:¹⁰

«Es muy afable, y tan morena de cara que parece negra: quedando no obstante eso muy hermosa...» Aquí, la paraula utilitzada no és *morena*, sinó *negra*, i aquesta sembla tenir caràcter pejoratiu per al pare Camós.

Hi ha qui opina que les marededéus més fosques són les que més miracles fan, argumentant que la causa prové del fet que són les successores de les deesses pre-cristianes. És veritat que, el 1657, els dos santuaris catalans més importants, Montserrat i Núria, tenien imatges molt brunes; en canvi, moltes altres imatges fosques només van atraure la devoció local, i molts dels santuaris d'àmbit comarcal tenien imatges clares. Ilene Forsyth, quan va iniciar el seu estudi sobre les marededéus franceses sedents al tron de saviesa, tenia l'expectativa de trobar que les de més antigor serien objecte de més devoció. A l'inrevés, va poder comprovar que algunes d'aquestes ni tan sols rebien cap mena de culte.¹¹ Ni la foscor ni el grau d'antiguitat semblen garantir el poder d'una imatge.

De fet, si poder i foscor anessin units, podríem assumir que les imatges brunes han romàs brunes i que s'ha tingut molta cura a conservar-les. En realitat, E. Saillens va documentar un declivi significatiu del nombre d'imatges fosques a França a partir del segle XVI, i aquest fet es va produir igualment a Catalunya.¹² En inspeccionar els arxius fotogràfics i les anotacions de les descripcions de l'Arxiu Marià del pare Jordi Fort i Gaudí,

vaig determinar quines de les imatges descrites pel pare Camós com a fosques havien sobreviscut, i de quin color eren les que encara ara mantien els mateixos noms. Algunes de les imatges fosques, en particular les que es trobaven als monestirs, havien senzillament desaparegut, amb molta probabilitat durant el període de la desamortització del segle XIX. D'algunes d'aquestes imatges no n'hi havia cap mena d'informació, tret indicatiu que no eren objecte de culte públic. Almenys tres de les imatges descrites com a fosques pel pare Camós havien assolit un color més clar abans de la Guerra Civil de 1936-39. Durant la guerra, altres imatges van ser malmeses, cremades o perdudes, i la seva reposició ens proporciona una prova de quanta era la gent que valorava i que va mantenir el seu color fosc. De les imatges originals mencionades pel pare Camós que hi ha coneixement que han sobreviscut, almenys nou tenen gairebé el mateix color fosc, però set són més clares. I de les imatges reemplaçades, dues conserven el mateix color fosc i cinc són més clares. La Mare de Déu de Núria, virtualment negra, venerada en el segon santuari de més popularitat, es va restaurar després de la guerra en un color més clar. En resum, almenys la meitat de les imatges fosques observades el 1657 sota l'advocació de la Mare de Déu ara són imatges de color clar.

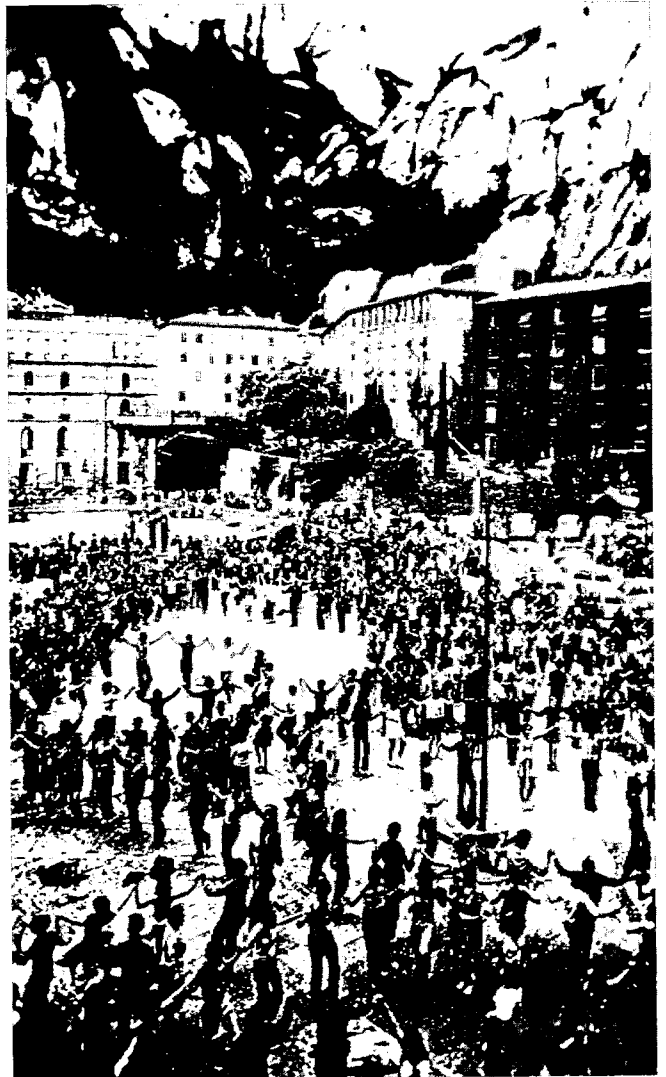
Aquest aclariment de les imatges brunes, jo suggeriria que no respon a un obert o virulent antagonisme envers la foscor de la imatge en particular. En realitat, és tot el contrari. Correspon al concepte d'una imatge molt familiar que la gent duu al seu cor. De les converses que he tingut amb els catalans més vells sobre aquest tema, n'he deduït que la seva devoció a les marededéus que han mantingut la tonalitat negra és gairebé independent del color. La relació amb les imatges de la seva devoció és com un mitjà per contactar amb Maria, i fan esment dels trets de la imatge d'aquesta, els seus ulls, la seva boca, l'expressió i aspecte maternal. Amb Maria com a mare seva, i amb una imatge particular de Maria com a representació de mare simbòlica d'una ciutat, d'una regió, o de tota una nacionalitat, això és tan obvi que no fa falta cap mena d'explicació: Maria és

un d'ells i és amb ells, i resulta impensable creure el contrari. Perceben la imatge a semblança seva, i el progressiu, gairebé imperceptible, procés històric d'anar-les aclarint respon a aquesta percepció.

Molt sovint, els devots més vells de Montserrat, quan se'ls demana que descriguin la imatge, ni tan sols n'esmenten el color. I quan vaig iniciar aquest tema, molts d'ells van insistir (en concordança amb el pare Camós) que era morena, no negra. Sembla ser que el color negre, per als catalans, espanyols i europeus en general, representa «l'altre», com succeeix amb la dicotomia racial negre/blanc als Estats Units. Una idea esquemàtica de la polaritat aplicada al color de la pell defineix «nosaltres» i «ells», sense parar esment en els fets físics verificables de la gradació del color i de l'absència de colors de pell com el negre atzabeja o el blanc guix. Per als catalans, *negra* vol dir «no són nosaltres», mentre que *morena* significa un matís de «nosaltres». Insisteixen, aleshores, que la Mare de Déu de Montserrat és «nosaltres», i no «l'altre». Quan s'aplica la paraula *negra* a la Mare de Déu de Montserrat cal, però, que sigui modificada, com en el missatge del llibre dels pelegrins del santuari: «A la més negra però a la més blanca d'esperit-Montserrat. Salut».¹³

Pel mateix motiu, quan vaig parlar amb catalans ateus i amb gent que no era catalana, identificaven a l'instant la característica distintiva de la imatge de Montserrat amb el color, i l'anomenaven negra sense cap vacil·lació. No tenien cap mena de conflicte intern sobre aquest tema, perquè la Mare de Déu de Montserrat no era simbòlicament llur mare, i no es trobaven immersos en la intensa i íntima comunió emocional de devoció envers ella. Aquest contrast era especialment evident en les parelles en les quals un d'ells era català i l'altre d'un lloc diferent d'Espanya. El primer asseverava que la imatge de Montserrat era senzillament fosca i l'altre, que era negra.

Un murcià que exerceix de mestre en una escola dels voltants de Barcelona em va explicar un acudit que il·lustra aquesta percepció. S'estava realitzant un congrés de marededéus. Hi eren presents *La Virgen del Pilar, la Mare de Déu dels*

*Els vessants
sòcio-culturals i polítics
sempre han estat presents
a Montserrat.*

-
10. Narciso de Camós. *Jardín de María*, pàg. 221.
11. Ilene Forsyth, *Comunicació personal*.
12. Saillens. *Nos Vierges Noires*, pàg. 195.
13. Registre de la petició: 10 de maig de 1984.

La força i el misteri de la natura es combinen amb el sentit religiós. Cova Gran a Montserrat.

Desemparats, la Virgen de Guadalupe, etc. Totes esperaven la Mare de Déu de Montserrat, que s'havia retardat. *La Macarena de Sevilla* es començava a amoïnar i es passejava tot ventant-se, amunt i avall, sota el seu luxós mantell. Finalment, la Mare de Déu de Montserrat va arribar, pausadament, amb el seu fill. Sentint-se ultratjada, *La Macarena* va dir: «Voleu dir que hem estat esperant tota aquesta estona per una negra?». La Mare de Déu de Montserrat va dir al seu fill: «Nen, fot-li la bola!». De fet, aquest no és un acudit murcià, sinó català, ja que emfasitza el poder que la Mare de Déu, amb el seu Infant, té sobre la Virgen de la Macarena, que no porta cap Infant. Per haver anomenat «negra» la Mare de Déu de Montserrat, la Macarena és castigada amb la bola, símbol del món i del poder que hi té Déu.

Aquesta mateixa representació del color fosc de la imatge la podem veure en les pintures votives penjades a les sales pels visitants del santuari.¹⁴ D'un total de 136 pintures montserratinnes, datades del 1808 al 1920, només en tres de cada cinc la Mare de Déu està pintada amb un color tan fosc com el que realment té la imatge. En una quarta part de les pintures, es representa amb un to marró més clar, i en dotze pintures presenta el mateix color de pell que el de la persona que està pregant, evidència addicional que constata el bloqueig existent en la percepció del color fosc.

Finalment, es fa palesa l'erosió d'aquesta percepció en el model que «s'exporta» de la Mare de Déu de Montserrat, que és d'un color marró molt clar. La seva devoció està integrada per moltes persones de fora de Catalunya, especialment per catalans de la resta d'Espanya i d'Amèrica Llatina. Un dels principals fabricants de la imatge a Olot —la ciutat que va subministrar quasi exclusivament, al llarg de tot el segle passat, les estàtues religioses al món hispànic—, em va dir que els seus clients de l'estranger s'havien queixat que aquesta reproducció fidedigna de la Mare de Déu de Montserrat era «demasiado negra y fea», amb un aspecte fora del corrent. Aleshores, ell i altres fabricants van proposar altres models d'aspecte més normal, de pell més clara, els quals es poden veure als seus catàlegs. Em pregunto, en tot cas, si, paradoxalment, el fet que els habitants de pell més fosca d'algunes parts d'Amèrica Llatina com Cuba i Puerto Rico venerin una Mare de Déu de pell fosca en nom d'una elit de pell més clara d'origen europeu no és massa confús a l'hora d'establir categories de casta i de cultura.

Durant la meua estada al monestir de Montserrat l'octubre del 1985, vaig demanar a un cert nombre d'hostes que formulessin en veu alta i també per escrit allò que pensaven sobre les seves actituds i percepcions envers la Mare de Déu. El meu propòsit, sense esmentar el color, era el de saber fins a quin punt, si és que això es pro-

duïa, el color de la imatge jugava un paper a nivell conscient, i obtenir la impressió de quina era la qualitat de devoció d'aquests creients (catalans de classe mitjana). Els vaig preguntar quantes vegades havien estat a Montserrat, què era el que els hi havia fet anar, quins eren els seus sentiments emotius vers la Mare de Déu de Montserrat i què era de la imatge el que els provocava aquesta emoció, si és que hi havia alguna cosa. També els vaig demanar que comparessin el que sentien per la Mare de Déu de Montserrat amb els sentiments envers la Mare de Déu del santuari que es trobava proper a la seves ciutats respectives, i que descrivissin les diferències físiques entre les dues imatges en qüestió. De les vint-i-tres persones que vaig entrevistar, totes menys dues van escriure les seves respostes en català. Algunes no eren, estrictament parlant, pelegrines del santuari, sinó que havien vingut amb un grup parroquial de Reus per visitar els monjos i discutir, com feien cada any, els dubtes i les qüestions que havien aparegut en la seva comunitat de base. Algunes de les seves respostes són simptomàtiques dels canvis d'actitud envers els santuaris en els cercles¹⁵ catòlics més avançats.

Primer de tot, la qüestió del color. Cap de les persones de més edat no va mencionar el color de la imatge com un tret que els provoqués emoció. Quatre esmentaren el seu aspecte maternal, dues la serenor de la seva expressió, dues més el seu lleuger somriure i una altra, senzillament, la seva expressió facial. Aquí la relació íntima amb aquesta Mare de Déu es reflecteix en una atenció acurada al seu posat. Tres persones n'esmentaren el color, i el color negre, com a factor. Van ser tres de les quatre persones més joves entrevistades (edats de 21, 23 i 35 anys), i crec que aquesta actitud marca una mena de trencament amb la generació dels seus pares. Un d'ells, un intel·lectual que ja no creu en Déu, va dir més tard que el factor de la negror com a causa de devoció no se li hauria acudit mai durant els anys que era creient.

Naturalment, quan vaig preguntar per les diferències físiques entre la imatge del seu lloc de procedència i la de Montserrat, la major part mencionaren el color, però fins i tot en aquesta

qüestió hi va haver un parell de persones entre els devots més grans que van comparar altres trets (la dolçor o l'absència d'expressió, la tosquetat o la finor de l'escultura) sense al·ludir al color. Els visitants més veterans, els que havien estat al santuari aproximadament unes quaranta vegades o més, eren conscients del color de la imatge; però aquest era un tret secundari, que per si sol no constituïa el que els provocava la devoció, almenys de manera conscient.

L'atenció que posaven en l'expressió de la cara només és, però, un pàl·lid reflex de la que li atorgaven en els temps antics. El pare Narcís Camós i altres autors piadosos dels segles XVI, XVII i XVIII van anotar, de vegades amb declaracions jurades per testimonis, com les imatges suaven, sagnaven, canviaven l'expressió de la cara i, fins i tot, modificaven temporalment el color. El pare Camós esmenta el cas de la Mare de Déu de Tura, a Olot, imatge de color fosc que va adquirir temporalment una tonalitat de pell que era «muy blanca, colorada, y alegre» [...] «tenía la cara muy blanca, y alegre, siendo como es morena».¹⁶ Similarmet, el Crist d'Igualada va canviar el color de la seva pell fosca i fumada a blanca, en aquest cas de la mateixa manera que ho faria un moribund, el Divendres Sant del 1590.¹⁷ D'altres imatges de color marró clar, com la de Nuestra Señora de la Candelaria, a l'illa de Tenerife, es coneixien pel fet de variar tant d'aparença i de color de pell, que era impossible reproduir-les en pintures.¹⁸ Aquesta atenció especial que fixaven en la imatge, com si es tractés d'un ésser viu, continuà en el segle XX, quan centenars i milers d'es-

---

14. Per obtenir més informació sobre les ofrenes votives: Joan Amades. *Els ex-vots*. Barcelona: Orbis, 1952, i per a les de Montserrat: Jordi Molas i Rifà, als articles i al càlleg il·lustrat apareguts a *Montserrat, Butlletí del Santuari*, a partir de la segona època, (maig de 1983), núm. 6.

15. Els vaig dir que presentaria les respostes de forma anònima en una conferència a Califòrnia, cosa que pot explicar aquest cert èmfasi ortodox d'algunes de les contestes.

16. Camós, *Jardín de María*, pàg. 107.

17. Romuald Díaz. *El Sant Crist d'Igualada*. Montserrat: 1965.

18. Fray Alonso de Espinosa, *Del origen y milagros de la santa imagen de Nuestra Señora de la Candelaria* [1594]. Tenerife: Goya ediciones, 1980, pàg. 75-77 i pàg. 173-175.

panyols, incloent-hi Alfons XIII i els grans pelegrinatges des de Barcelona, van anar a Llimpias (Cantàbria) per veure com la imatge del Crist canviava el color de cara i movia els ulls.¹⁹ Aquests romiatges visionaris ja no es contempen avui dia a Montserrat, però l'atenció que els devots posen en l'expressió del rostre de la imatge ens recorda el poder que aquestes tenen per accedir als éssers celestials.²⁰ Malgrat això, actualment ja no s'escruten els canvis de color que podrien reflectir canvis de capteniment i senyals del cel.

A nivell conscient, el fet del color no era fonamental per als devots amb els quals vaig parlar. Més o menys tothom tenia el mateix respecte reverencial per la Mare de Déu de Montserrat que per les altres principals imatges de Maria, tant si el color de la seva pell era clar com si era fosc. Maria atorga protecció i ajuda els individus, les parelles i les famílies, les ciutats i els països. La gent es dirigeix cap al seu santuari per demanar ajut en temps de problemes, per donar gràcies quan aquests han estat superats i durant els principals ritus de passatge: després d'infantar, a les esposalles, casaments, aniversaris i quan adquireixen un nou vehicle.²¹ La resposta a la pregunta: «Quin afecte, quina emoció se sent vers la Mare de Déu de Montserrat?», ens descobreix la diversitat de relacions establertes (o la seva mancança) entre els visitants i Maria a Montserrat. Alguns d'aquests pelegrins experimenten, gràcies a la Mare de Déu de Montserrat, una sensació celestial, seguretat i protecció, l'amor que ells tenen envers la Mare de Déu com a mare, i pau interior.

Les emocions es presenten no tan sols arran de la sol·licitud a Maria i de la seva resposta, sinó també dels lligams que s'estableixen amb la imatge, el santuari i, amb motiu del retir monàstic, entre persones, parelles, famílies, amics i, especialment al paratge montserratí, com a punt d'unió dels membres de la nació catalana. És cert que, per a algunes persones amb les quals vaig parlar, era exclusivament «tot allò que representa per a tots els catalans» el que els commovia. Amb l'increment de les identitats nacionals a Espanya i arreu d'Europa, els santuaris que representen aquestes identitats guanyen importància.²² Un

indicador del ràpid increment de la presa de consciència dels catalans i del resultat de l'ensenyament d'aquesta llengua a les escoles és el percentatge de prec i peticions escrits en català al llibre de pelegrins del santuari, que s'ha incrementat des del 15 % el 1980 al 40 % el 1984.

Les actituds consonants amb les comunitats de base posteriors al Vaticà II també es van veure representades en les respostes a la meua pregunta. Mentre que per als membres més grans del grup de Reus Montserrat era un espai sacre i la seva Mare de Déu una imatge sagrada per excel·lència, alguns dels membres més joves i d'edat mitjana, en aquesta i en altres preguntes, van negar deliberadament l'emoció o transcendència que sentien a Montserrat. En canvi emfasitzaren «una vida cristiana», «la creu del seu Fill», i la devoció no envers «aquesta» Mare de Déu, sinó envers «la Mare de Déu en general». Aquesta escrupolosa actitud no sempre es va manifestar fàcilment. Afirmacions com ara «de Mare de Déu només n'hi ha una» van coexistir amb dificultat amb expressions de reverència cap a un santuari específic. Fins i tot un no creient va admetre, en resposta a una pregunta subsegüent, que la imatge li inspirava sentiments de calma, equilibri, pau i joia. Una catequista parroquial de Terrassa em va confessar que de vegades experimentava escrúpols per la seva devoció a la Mare de Déu de Montserrat, ja que, malgrat que sabia que Maria és la mateixa arreu, i que s'ha de donar el mateix culte a tots els llocs, de fet havia realitzat pelegrinatges a Montserrat, i en canvi no aniria intencionadament a Saragossa per veure la Verge del Pilar. Per la gent que ha crescut amb la creença de l'existència d'indrets i imatges sacres especials, és difícil d'abandonar-los.

Una dona em va descriure el seu sentiment a Montserrat així: «tens el convenciment que la Moreneta et concedirà el que et manca. Creus que seràs escoltada i que t'ajudarà en les necessitats.» Aquesta referència a un ajut pràctic es troba força absent en les respostes dels altres integrants d'aquest considerable grup del nucli més fort de devots catalans, per als quals la seva relació perdurable amb Maria transcendeix els problemes insignificants d'una visita en particular. Però

Imatge barroca de la Mare de Déu de Montserrat que presidia l'altar major de l'església de Santa Maria de Castellfolit de Riubregós.

l'ajuda pràctica constitueix gran part del paper que la Mare de Déu representa per a molts pelegrins. Es pot copsar millor en el llibre dels pelegrins que s'ha mantingut des del 1977, tot emulant el de molts santuaris francesos.²³

En aquest cas, la població general de devots és molt més variada que la dels sofisticats catalans que vaig entrevistar al monestir. El 1985, el llibre dels pelegrins encara tenia la major part de les peticions escrites en castellà; probablement una bona proporció eren dels emigrants d'altres llocs d'Espanya que havien vingut a Catalunya. Moltes eren escrites per nens que venien amb excursions escolars, i algunes pregàries estaven redactades amb una ortografia dubtosa, de gent amb poca formació.

En aquests missatges a la Mare de Déu, la referència que es fa al seu color es mínima; potser es troba en una de cada cinc-centes pregàries, com per exemple «A una virgen morena mi cariño» o «Rosa d'Abril, morena de la serra», però el renom comú de la Mare de Déu, Moreneta, va ser utilitzat aproximadament per un terç dels que van escriure en català. (No va ser emprat en cap moment pels que redactaven en castellà.)

Aquests llibres es guardaven dins la botiga on es venien les espelmes votives i on es deixaven les ofrenes; tanmateix, els missatges tendeixen a decantar-se als de caire peticionari o de regra-

19. William A. Christian Jr. *Moving Crucifixes in Modern Spain*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1992. Els catalans descriuen les seves visions de Llimpias a: *Cataluña al Santísimo Cristo de la Agonía de Llimpias; recuerdo y homenaje de la primera peregrinación catalana*. Barcelona: Imp. Editorial Barcelonesa, 1920.

20. Vegeu David Freedberg. *The Power of Images; Studies in the History and Theory of Response*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.

21. Per obtenir més informació sobre la devoció envers Maria a Espanya vegeu: William A. Christian Jr. *Religiosidad popular; estudio antropológico en un valle español*. Madrid: Tecnos, 1978, i *Religiosidad local en la España de Felipe II*. Madrid: Nerea, 1991.

22. Un exemple important n'és el santuari de Czestochowa, a Polònia. Vegeu: Marian Zalecki. *Theology of a Marian Shrine: Our Lady of Czestochowa*. Dayton, Ohio: Marian Library, 1976. Marian Library Studies, 8.

23. Per als precés d'aquesta mena dels santuaris francesos vegeu: Serge Bonnet. *Prières secretes des Français d'aujourd'hui*. París: Les Éditions du Cerf, 1976.

ciament. En una mostra de 20 missatges dels aproximadament 7.200 escrits el 1984, les peticions eren referents a: 5 treball escolar; 3 protecció en general; 3 salut; 2 felicitat; 2 amor i amistat; 1 gràcia espiritual. Eren invocades per a: 7 el suplicant; 4 la família, o «nosaltres»; 1 un membre familiar en particular; 1 nen; 1 amics.

Els missatges d'agraïment eren generalment menys específics, i molt sovint només deien «Gracias». Dels vint escrits, vuit incloïen un component de gratitud.

Reprodueixo aquí un petit nombre dels missatges més interessants del llibre d'abril del 1980, seleccionats no a l'atzar, sinó tot al contrari, pel seu contingut.

—En el 32 aniversari de les nostres noces amb agraïment de les nostres.

—Para que pueda saber de una vez si le gusto o no te lo pide con toda sinceridad.

—Acuérdate de Castilla y de una manera especial de Padierno (Àvila).

—A la mare de Déu de Montserrat: Moreneta, gràcies per haber-me protegit en la meva arribada en aquest món.

—Te doy gracias por haber evitado este gran problema de tener un hijo. Gracias y perdone por la imprudencia.

—Verge de Montserrat donan'ns per Catalunya la Independència.

—Lo que yo te pido, ya lo sabes sin tener que escribirla.

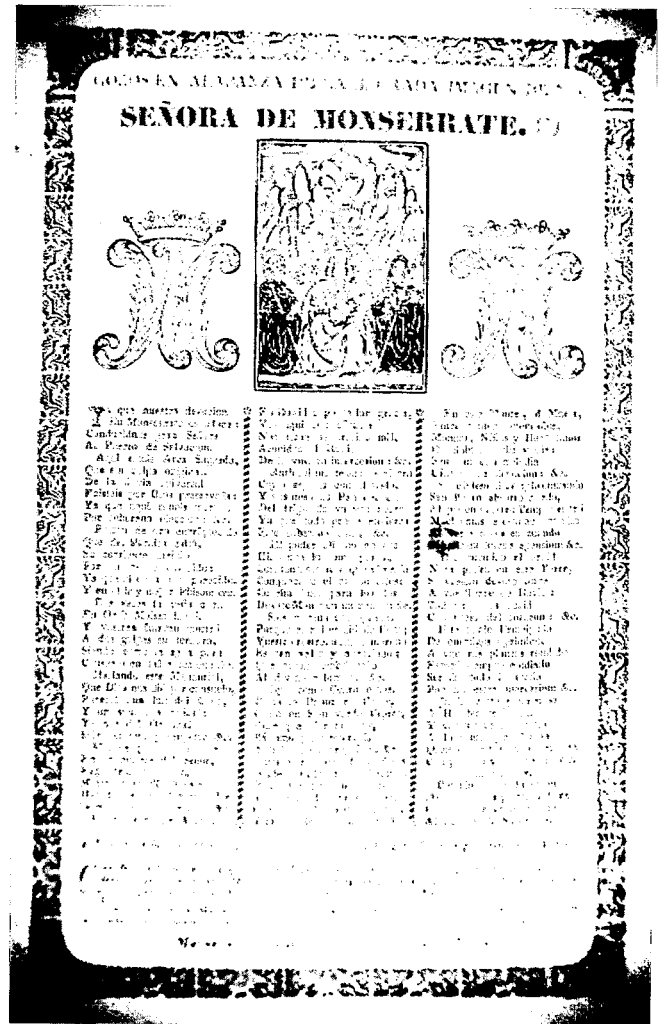
—Te ruego por todo el Mundo para que todos nos entendamos mejor; por todos aquellos niños de los países subdesarrollados y por las guerras. ¡Y por una España unida siempre!

—Ruego a la Virgen por mi madre que la tenga en su gloria.

—Virgen Santa ya sabes.

Aquests precis ens permeten l'accés al nivell d'intimitat assolit amb la Mare de Déu. Certament, s'ha produït un gran canvi des del segle XVII, quan el pare Camós va descriure la imatge de la manera següent:²⁴

«Es su figura de una noble señora de más de media edad, con admirable hermosura en su rostro, y tanta gravedad, y consuelo, que inclina, y mueve a reverencia a quien la mira, descubrien-

do una autoridad celestial en ella: de tal suerte que los monges que la visten apenas se atreven a levantar sus ojos a mirarla. Es en el rostro de color moreno, y tiene los ojos muy vivos, y hermosos... en cuya gloriosa Imagen ha puesto Dios una magestad tan del Cielo, que no ay persona de las que la visitan, que entrando en la Iglesia, no sienta notable mudanza en si, pareciéndole que pisa otro mundo.»

Aquest respecte, inspirat en l'autoritat i la majestat, actualment més aviat ha disminuït. Tot i que un passadís permet als pelegrins desfilar davant de la imatge i besar la seva mà com ho farien amb la d'una reina, i malgrat que gran nombre de pelegrins ho fan d'aquesta manera, tinc la impressió que ara ja no es fa amb aquell sentiment de temença i estremiment, sinó més aviat d'una manera més familiar i amb més complicitat, com el renom de *la Moreneta* suggereix.

Però encara queda una mica d'aquell respecte, i això es pot veure si comparem els missatges dels precos de Montserrat amb altres de santuaris més petits d'altres llocs. Un exemple seria els de Nuestra Señora de los Baños de Fuencaliente, a Ciudad Real. Allà també s'ha considerat la imatge com a mare, li han demanat i regratat favors especials, de vegades, famílies d'emigrants a Catalunya.

—*Virgen de los Baños cuando se baya mi tía a Barcelona que no les pase nada en el viaje.*

—*Virgen Santísima de los Baños: una familia de este pueblo que se encuentra en Barcelona te piden tu protección.*

Però els missatges de La Mancha tenen un component addicional, les expressions d'amor afectuós. Aquestes són molt menys utilitzades en els precos de Montserrat.

En el llibre de pregàries de Fuencaliente, gairebé la meitat dels missatges eren ben bé completament, o en part, missatges d'amor («*Te quiero mucho, pero ayudame a quererte mucho más cada día*» «*Madre mía te quiero mucho madre de Dios y madre nuestra, tu fiel devota*»). Les pregàries de Montserrat són menys íntimes i emocionals, més hieràtiques i respectuoses.

Quan vaig fer-ho notar al pare Jordi Molas, el benedictí que va instituir els llibres dels pelegrins de Montserrat, ho va atribuir a una diferència general de la religiositat entre Castella la Nova i Catalunya, entre una espiritualitat més efusiva i una altra de més cerebral. Potser també cal cercar-ne la raó en la diferència que hi ha entre un santuari regional i un altre de poble, entre una imatge més o menys poderosa i una de més accessible i més humana. Els devots de Fuencaliente visitaven la imatge cada dia i li explicaven tant els seus petits problemes com els grans. La Mare de Déu els coneixia bé. La majoria dels visitants de Montserrat no tenen aquesta familiaritat amb la Mare de Déu de Montserrat, i una gran basílica amb una imatge ornamentada i ma-

jestuosament entronitzada potser tampoc no l'afavoreix.

També és possible que la cara allargada i d'aspecte forà de la Mare de Déu de Montserrat, la prominència de l'Infant entronitzat i potser, fins i tot, el color fosc de la imatge, contribueixin a mantenir un distanciament i a contemplar la Mare de Déu de Montserrat com a objecte de respecte, admiració, confiança i seguretat, i d'un amor que es decanta més cap a l'homenatge que vers un afecte íntim. Una tal suposició de l'efecte del color, basada en una reacció que els mateixos pelegrins no detecten, és impossible de provar. El que, això no obstant, sí que es pot afirmar amb certa seguretat és que no té gaire importància per al devot de Catalunya o d'Espanya quin sigui el color de la pell de les marededéus. En el fons del seu cor, la seva Mare de Déu és com ells, només que més poderosa, més amorosa, més discreta i amb més saviesa.